

Географія

УДК 903.4:94(477.53)

DOI <https://doi.org/10.32782/NSER/2024-4.18>

ІНТЕНСИВНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ДАВНІХ ПОСЕЛЕНЬ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ

Єрмаков В'ячеслав Володимирович

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії, методики її навчання та туризму
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка
ORCID ID: 0000-0003-3997-4788

Сарнавський Сергій Петрович

старший викладач,
старший викладач кафедри географії, методики її навчання та туризму
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка
ORCID ID: 0000-0002-5855-4319

Помаз Юлія Володимирівна

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії, релігієзнавства та методик
їх викладання
Полтавського національного педагогічного університету
імені В.Г. Короленка
ORCID ID: 0000-0002-2821-2916
Researcher ID: Q-88108-2016

У статті розглядаються особливості ранніх етапів формування системи поселень Полтавської області, оцінюється інтенсивність заселення окремих ділянок її території із застосуванням ретроспективно-географічного підходу. Здійснено кількісну параметризацію поселеутворення на території Полтавської області відповідно до диференційованої шкали інтервалів інтенсивності даних процесів. Було виділено вісім часових етапів, які дозволяють детальніше показати інтенсивність процесу заселення території Полтавщини. Критерієм такого виокремлення була обрана археологічна та загальноісторична періодизація суспільного розвитку, представлена добою кам'яного, мідного, бронзового та залізного віків (epoch). Окремо нами було виділено слов'янський і давньокиївський періоди. Головною особливістю виділених етапів поселеутворення є те, що основним первинним джерелом для оцінювання кількісних параметрів виникнення й існування давніх поселень є результати археологічних розвідок і їх картографування. І тільки для давньокиївського періоду додаються дані літописних джерел. За основу оцінювання інтенсивності виникнення давніх поселень на території Полтавської області нами була взята диференційована шкала інтервалів інтенсивності поселеутворення, представлена такими типами, як: рідкісна, або випадкова (1–2 зафіксованих поселення за відповідну добу), спорадична (3–4 поселення), помірна (5–6 поселень), часта (7–8 поселень), посилена (9–10 поселень) та постійна (11 і більше поселень). Зроблено висновок, що у формуванні системи давніх поселень Полтавщини простежуються декілька етапів кілька етапів: від найдавнішої палеолітичної доби до давньокиївського часу, протягом яких відбувалося поступове розширення й ускладнення системи розселення, а також спостерігається наступність відносно основних географічних ареалів існування давніх поселень і сучасних населених пунктів. Найвищі показники інтенсивності утворення давніх поселень були характерні для епох неоліту, бронзи, раннього заліза та давньокиївського етапу. Найменші темпи залюднення краю були характерні для доби мезоліту та мідного віку.

Ключові слова: інтенсивність заселення, ранні етапи заселення, давні поселення, розселення, поселенська мережа, ретроспективно-географічний підхід, Полтавщина.

Yermakov V. V., Sarnavsky S. P., Pomaz J. V. Intensity of the formation of ancient settlements in the territory of Poltava region

This article examines the peculiarities of the early stages of the formation of the settlement system of the Poltava region, evaluates the intensity of settlement of certain areas of its territory using a retrospective geographical approach. Quantitative parameterization of settlement formation on the territory of Poltava region was carried out according to the differentiated scale of intervals of the intensity of these processes. Eight time stages were selected, which allow to show in more detail the intensity of the process of settling the territory of Poltava Oblast. The archeological and general historical periodization of social development represented by the stone, copper, bronze, and iron ages (epochs) was chosen as a criterion for such a distinction. We separately highlighted the Slavic and Old Kyiv periods. The main feature of the selected stages of settlement formation is that the main primary source for assessing the quantitative parameters of the emergence and existence of ancient settlements are the results of archaeological surveys and their mapping. And only for the ancient Kyiv period, data from chronicle sources are added. As a basis for assessing the intensity of the emergence of ancient settlements in the territory of the Poltava region, we used a differentiated scale of intervals of the intensity of settlement formation, represented by the following types: rare or random (1–2 recorded settlements per corresponding day), sporadic (3–4 settlements), moderate (5–6 settlements), frequent (7–8 settlements), intensified (9–10 settlements) and permanent (11 or more settlements). It was concluded that the formation of the system of ancient settlements of the Poltava region was traced through several stages: from the earliest Paleolithic era to the time of ancient Kyiv, during which there was a gradual expansion and complication of the settlement system, as well as a certain continuity with respect to the main geographical areas of the existence of ancient settlements and modern settlements. The highest indicators of the intensity of settlement formation were characteristic of the Neolithic, Bronze, Early Iron, and Old Kyiv periods. The lowest rate of population of the region was during the Mesolithic and Copper Age.

Key words: *settlement intensity, early stages of settlement, ancient settlements, settlement, settlement network, retrospective geographical approach, Poltava region.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Розселення виступають однією з головних форм взаємодії населення з територією і мають характер суспільно-географічного процесу [9], тобто включають в себе аспект динаміки у просторово-часовому вимірі. Низка негативних тенденцій у регіональній системі розселення та порушення природного демографічного балансу зумовлюють необхідність посилення уваги до основних закономірностей розвитку демографічних систем, зокрема й у плані ретроспекції.

Сучасна мережа населених пунктів Полтавщини є результатом тривалого історико-географічного розвитку та формування регіональної системи розселення переважно за останні три-чотири століття. Відповідно до цього більшість з наявних населених пунктів мають біль-менш точні дати першої фіксації в історичних документах. Але фактично коріння сучасної системи розселення Полтавщини сягають більш давніх етапів, налічують кілька тисячоліть. Це стосується насамперед дописемного періоду історії, для якого основним джерелом ретроспективно-географічної реконструкції регіональної мережі населених пунктів виступають дані археологічної науки. Загальний стан археологічної вивченості сучасної території Полтавської області дозволяє відтворити в загальних рисах інтенсивність заселенських процесів у дописемний період, починаючи від найдавніших етапів історії людства. Порівняння сучасної географії населених пунктів Полтавської області з відповідними локалізованими типами, зафіксо-

ваних за археологічними джерелами, дозволяє глибше розкрити питання закономірностей формування поселенської мережі, особливостей окремих етапів заселення й інтенсивності освоєння території. Це, на наш погляд, актуалізує необхідність застосування методів ретроспективно-географічного аналізу зазначених процесів, зокрема діахронічного аспекту формування поселенської мережі Полтавщини від початкових етапів утворення постійних поселень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Низку питань тематики, пов'язаної з вивченням ретроспективних особливостей формування системи розселення на території Полтавщини, ми розглядали в наших попередніх публікаціях, у яких нами було визначено просторово-часові ареали та різнорангові центри давнього заселення території області, охарактеризовано основні етапи формування поселенської мережі [1; 4]. Також увага приділяється ретроспекції формування сучасних систем розселення і на прикладі інших регіонів України. Зокрема, аналіз ретроспективних аспектів формування розселенської структури на прикладі території Харківщини, її інтенсивності, періодизацію здійснено в роботі К.О. Краченко [6, с. 97–121].

Методологічною основою даного дослідження є роботи В.П. Круля, у яких наведено теоретичне обґрунтування та методичний апарат ретроспективно-географічного аналізу інтенсивності утворення давніх поселень на прикладі регіону Західної України [7]. У процесі нашої роботи ми викорис-

товували основні положення ретроспективно-географічного аналізу в дослідженні суспільно-географічних процесів і особливостей географічного підходу в дослідженні мережі поселень [2; 8; 14]. Джерельною базою для ретроспективно-географічної реконструкції інтенсивності процесів утворення давніх поселень на території Полтавської області слугували довідникові видання та роботи зведеного характеру, де підсумовувалися результати археологічного вивчення території [5; 10–13]. У зв'язку із цим необхідне подальше дослідження низки кількісних показників, що становлять зміст екістичної характеристики території, зокрема інтенсивності формування поселень, з використанням діахронічного підходу до аналізу формування системи давнього розселення Полтавщини. Через це нами вбачалась необхідність з'ясування ретроспективних просторово-часових особливостей заселення території Полтавщини та формування її поселенської мережі в давні часи у вигляді системи взаємопов'язаних процесів.

Мета статті. Метою статті є здійснення кількісної параметризації поселеутворення на території Полтавської області від доби палеоліту до давньокиївського часу для вивчення інтенсивності процесу виникнення населених пунктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж усіх історичних епох процеси заселення Полтавщини переростали у фактичне розселення та закріплення людності на її теренах. Посилюючись або тимчасово послаблюючись, існування й утворення нових поселень на Полтавщині тривало постійно, що свідчить про високу екістичну ємкість території та сприятливі природно-господарські умови для розселення. Оскільки процеси заселення окремої території безпосередньо пов'язані з виникненням поселень, для глибшого вивчення перших нами було проведено хроно-

логічну етапізацію утворення поселень у межах сучасної території Полтавської області за часовий період від епохи палеоліту і до завершення давньокиївського часу, для якого археологічні дані слугують головним джерелом реконструкції давньої поселенської мережі.

Під час локалізації давніх поселень бралось до уваги їхнє просторове тяжіння до сучасних існуючих населених пунктів, тобто місцезнаходження окремої пам'ятки або в межах населеного пункту, або в безпосередній близькості до нього. На відтинку зазначеного часового періоду нами додатково було виокремлено 8 менших часових етапів, які дозволяють детальніше показати інтенсивність процесу заселення території Полтавщини. Як критерій для такого виокремлення була обрана археологічна та загальноісторична періодизація суспільного розвитку, представлена добою кам'яного, мідного, бронзового та залізного віків (епох). Окремо нами було виділено слов'янський і давньокиївський періоди.

Дані таблиці 1 характеризують інтенсивність територіальних заселенських процесів на території Полтавської області в межах окремих історичних етапів.

Кількісна параметризація поселеутворення на території Полтавської області передбачає виявлення інтенсивності процесу виникнення населених пунктів. За основу нами була взята диференційована шкала інтервалів інтенсивності поселеутворення, що вміщена в таблиці 2.

Аналіз зазначених процесів інтенсивності утворення давніх поселень на території Полтавської області здійснювався нами в розрізі старих адміністративних районів, що було зумовлено характером первинного статистичного матеріалу.

Згідно з одним з останніх, повнішим зведенням археологічних пам'яток Полтавщини [12, с. 7–9], на

Таблиця 1

Кількість поселень, що виникли на території Полтавщини [за: 12, с. 40–97]

Період	I (палеоліт)	II (мезоліт)	III (неоліт)	IV (енеоліт, або доба міді)	V (доба бронзи)	VI (доба раннього заліза)	VII (слов'янський період)	VIII (києво-руський період)	Разом
Кількість поселень	10	4	60	9	107	79	186	70	525

Таблиця 2

Інтенсивність виникнення поселень [за: 7, с. 267]

Кількість поселень, що виникли за етап	1–2	3–4	5–6	7–8	9–10	11 і більше
Інтервал інтенсивності	рідкісна (випадкова)	спорадична	помірна	часта	посилена	постійна

території області було виявлено понад 1 000 пам'яток різного типу від доби палеоліту до середини XIII ст. З них, за нашими підрахунками, приблизно 525 – це поселення, поселості й окремі місця більш-менш постійного перебування людини. Дані, проаналізовані нами, відображають стан вивченості процесів давнього поселеутворення на території Полтавської області на кінець XX ст. Необхідно зазначити, що подальші археологічні дослідження на території Полтавщини допоможуть внести корективи й уточнення щодо наведених у матеріалах даної статті наукових результатів.

Як свідчать результати наукових археологічних розвідок, заселення території Полтавщини розпочалося за доби пізнього палеоліту – приблизно 15–13 тис. років тому (табл. 3). У цей час (I етап) у межах сучасної території області виникло досить небагато поселостей. Відомо натеper 10 місцезнаходжень цієї доби, що становить 1,9% від усіх поселень, що утворилися за I–VIII етапи (із загальної кількості 525 поселень). Територіально поселості доби палеоліту присутні у 8-ми

районах області, усі вони характеризуються рідкісною інтенсивністю появи поселень (не більше 1 за етап), лише в Лубенському районі зафіксовано 2 за етап. На території решти адміністративних районів Полтавської області не було зафіксовано решток стоянок палеолітичної доби.

Деяке зменшення інтенсивності утворення давніх поселень характерно для наступного II етапу – мезоліту. Відомо менше пам'яток цього етапу (4), а територіально ареал їхнього поширення обмежувався Лубенським і Полтавським районами. Проте для останнього характерна спорадична (3–4 за етап) інтенсивність утворення поселень.

Загалом, за період палеоліту – мезоліту на території Полтавщини почали визначатися майбутні головні осередки інтенсивного залюднення. Це насамперед долини річок Сули й Удаю, басейн Ворскли з лівими притоками Коломаком і Тагамликом, а також Придніпровська смуга заселення. Окремо почав намічатися другорядний ареал у долині Псла.

Таблиця 3

Кількість поселень, що виникли на території Полтавщини за I–VIII етапи [12, с. 92–97]

№	Райони	Етапи								
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Разом
1	Великобагачанський				1	1	1	10	1	14
2	Гадяцький	1		2		1	5	6	4	19
3	Глобинський	1		8	1	14		13	8	45
4	Гребінківський	1								1
5	Диканський			2		3	11	2		18
6	Зінківський			1		3	8	10	3	25
7	Карлівський					3	1	2		6
8	Кобеляцький			6	2	14	4	18	5	49
9	Козельщинський			1		2	1		1	5
10	Котелевський			1	1	4	3	3	1	13
11	Кременчуцький	1		10	3	22	3	22	6	67
12	Лохвицький			1			2	10	9	22
13	Лубенський	2	1	7		14	7	20	10	61
14	Машівський			1				1		2
15	Миргородський					4		5		9
16	Новосанжарський			2		2	8	8	3	23
17	Оржицький	1		1		1	3	4	6	16
18	Пирятинський					1	1	8	3	13
19	Полтавський	1	3	9		7	16	15	3	54
20	Решетилівський			2			1	10		13
21	Семенівський			2	1	4	1	2	4	14
22	Хорольський					1		4		5
23	Чорнухинський	2				2	2	4	3	11
24	Чутівський					1	1	4		6
25	Шишацький			4		3		5		12
Полтавська область		10	4	60	9	107	79	186	70	525

За наступний III етап – неоліт поселення виникли вже на території 16-ти (із 25-ти) старих адміністративних районів області. Старожитності цієї епохи на території Полтавщини репрезентовані пам'ятками дніпро-донецької культури та культури ямково-гребінчастої кераміки. Значно посилюється інтенсивність процесів поселутворення. Виділилися території з помірною (Кобеляцький район), частою (Лубенський, Глобинський райони) та посиленою (Полтавський, Кременчуцький райони) інтенсивністю заселення. На наш погляд, стосовно території двох останніх районів можна вести мову навіть про постійний процес залюднення протягом неолітичного часу. У цей період чіткіше окреслилися ті територіальні ареали залюднення, що були характерні для попередніх етапів. Також спостерігалось збільшення щільності заселення в їхніх межах, а також оформлення Псільського ареалу заселення та вихід поселень у долину Хоролу.

В перехідну епоху від каменю до металів (енеоліт і мідний вік) – IV етап, на території Полтавщини спостерігався новий спад інтенсивності залюднення, що проявилось у скороченні кількості археологічно зафіксованих пам'яток даного періоду. Вони відомі лише для 4-х районів області. Різко скоротилися також темпи поселутворення до рідкісного та спорадичного рівня. Районом із відносно більшим залюдненням залишався Кременчуцький. Пам'ятки цієї епохи представлені насамперед середньостогівською, середньодніпровською (входила до групи культур шнурової кераміки) та ямною культурами.

Поселення, що виникли за доби бронзи (V етап), поширені в межах 19-ти районів області, територіально тяжіють до ареалів розселення, що сформувалися за попередні етапи. До них додалися осередки в долині Хоролу, у пониззях Ворскли, Орлі, їхніх приток, а також спостерігалася поява старожитностей бронзового віку на межирічних ділянках. Мало місце також відновлення і навіть посилення темпів утворення поселень, які були характерні для неолітичної доби. Так, для Глобинського, Кобеляцького, Кременчуцького та Лубенського районів нами зафіксована постійна інтенсивність виникнення поселень (11 та більше). Близькі позиції в Полтавському районі (7 поселень за добу). Решта районів відзначалися рідкісними або спорадичними темпами поселутворення. Доба бронзи на території Полтавщині представлена катакомбною культурою, культурою багатоваликової кераміки, зрубною та мар'янівсько-бондарихінською культурами.

Нове посилення процесів поселутворення на території Полтавщини відбувалося від доби раннього заліза (VI етап) і було пов'язане здебільшого із життєдіяльністю скіфських племен. У межах Полтавщини епоха раннього заліза представлена

пізнім варіантом зрубної культури, чорноліською, скіфо-сарматською, а також культурами ранніх слов'ян: зарубинецькою, черняхівською, культурою київського типу, пеньківською та роменською культурами. Пам'яток цього періоду не зафіксовано лише на території 2-х адміністративних районів – Машівського та Гребінківського. Решта площі Полтавщини виявилася заселеною на той час. Порівняно з попередніми етапами відбулося подальше ущільнення Сульсько-Удайського та Ворсклянського ареалів залюднення. У скіфський період це проявилось у формуванні Посульської та Ворсклянської групи пам'яток. Саме для території адміністративних районів, що розташовані в межах зазначених територіальних груп пам'яток, характерні максимальні показники інтенсивності утворення поселень – від частоті до постійної (Гадяцький, Диканський, Зіньківський, Лубенський, Новосанжарський, Полтавський).

За ранньослов'янського етапу (VII) кількість населених місць продовжувала зростати, зосереджуючись у попередніх розселенських ареалах. Основна маса поселень цього періоду припадає головним чином на черняхівську культуру, пам'ятки якої дуже широко представлені на Полтавщині, та на низку культур середини I тис. н. е., зокрема роменської як безпосередньої предтечі Давньокиївської держави. Лише на території Гребінківського району не було виявлено пам'яток цієї доби. Посиленою інтенсивністю заселення того часу відзначалися Глобинський, Зіньківський, Кобеляцький, Кременчуцький, Лохвицький, Лубенський, Новосанжарський, Пирятинський, Полтавський, Решетилівський і Великобагачанський райони. Помірними темпами залюднювалися території Гадяцького, Миргородського, Хорольського, Оржицького, Чорнухінського, Чутівського та Шишацького районів.

У період існування Давньокиївської держави (VIII), окрім археологічних даних, реконструкція місцезнаходження поселень та їх кількісний підрахунок можливі частково за допомогою використання даних писемних джерел. Натепер досить повно реконструйовано розташування різних типів поселень давньокиївського часу [3; 11–13; 15]. На території Полтавщини основними рисами VIII етапу варто вважати наявність головного осередку залюднення, що сконцентрований у межах Посульської оборонної лінії, яка створена на р. Сулі та її допливах протягом X–XIII ст. для захисту південно-східних кордонів Київської Русі. Тут зосереджувалася більшість літописних міст Переяславської землі з більш ніж 40 фортецями та багатьма десятками неукріплених поселень. Сама лінія складалася із трьох основних оборонних вузлів, центральний і південний із яких були в межах Полтавщини. До першого входили середня течія Сули від Ромен до Лукомля, а також Сульсько-

Удайське межиріччя (найбільша волость Переяславського князівства). Другий вузол обмежувався з півночі р. Оржицею, а на півдні – Дніпром [10, с. 802]. Уся ця система припинила своє існування після Батієвої навали, хоча частина поселень зберіглася і продовжувала функціонувати у XIII–XIV ст. (городище в селі Олександрівці, Пирятин, Лубни, Лохвиця тощо).

За межами Посульської оборонної лінії поселення киеворуської доби розміщувалися в долинах Дніпра та його основних допливів – Псла, Хоролу, Ворскли. Їхня кількість коливалась залежно від ситуації на кордонах Русі та співвідношення сил слов'янського та кочівницького населення. Райони, що територіально тяжіли до Посульської оборонної лінії, мали найвищі показники інтенсивності поселуєтворення (Глобинський, Семенівський, Лохвицький, Лубенський, Оржицький, Пирятинський). За межами основної лінії заселення окремими осередками посиленого освоєння виступали території Кременчуцького, Зінківського, Гадяцького, Кобеляцького, Решетилівського та Полтавського районів.

Висновки. Отже, у формуванні системи давніх поселень Полтавщини простежується кілька етапів, протягом яких відбувалися поступове розширення й ускладнення системи розселення, а також

спостерігається деяка наступність відносно основних географічних ареалів існування давніх поселень і мережі сучасних населених пунктів.

Кількісна параметризація поселуєтворення на території Полтавської області була здійснена відповідно до диференційованої шкали інтервалів інтенсивності даних процесів, на основі чого виділено вісім часових етапів, які дозволяють детальніше показати інтенсивність процесу заселення території області. До таких виділених періодів належать періоди кам'яного, мідного, бронзового та залізного віків (епох), для яких основним первинним джерелом для оцінювання кількісних параметрів виникнення й існування давніх поселень є результати археологічних розвідок і їх картографування. Окремо нами було виділено слов'янський і давньокиївський періоди, археологічні матеріали яких можуть бути доповнені даними писемних джерел. Це дозволяє виділити окремі просторово-часові ареали залюднення території Полтавщини й ареали формування поселенської мережі. Найбільша інтенсивність утворення давніх поселень на території Полтавщини була характерна для епох неоліту, бронзи, раннього заліза та киеворуського етапу. Найменші темпи залюднення краю були характерні для доби мезоліту та мідного віку.

Література:

1. Джаман М.О., Єрмаков В.В. Ретроспективні особливості формування системи розселення на території історико-географічного краю Полтавщини. *Економічна та соціальна географія* : науковий збірник / ред. кол. : С.І. Ішук (відп. ред.) та ін. 2008. Вип. 58. С. 91–103.
2. Джаман М.О., Єрмаков В.В. Роль і місце ретроспективно-географічного аналізу в дослідженні суспільно-географічних процесів. *Часопис соціально-економічної географії*. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2008. Вип. 5 (1). С. 31–39.
3. Довженко В.Й. Про типи городищ Київської Русі. *Археологія*. 1975. № 16. С. 3–14.
4. Єрмаков В.В. Просторово-часові особливості формування поселенської мережі Полтавського ІГК. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 824 : Геологія – географія – екологія. Вип. 29 (2008). С. 105–111.
5. Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Полтавська область. Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. 1027 с.
6. Кравченко К.О. Суспільно-географічні особливості формування та розвитку системи розселення Харківської області : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02. Харків, 2018. 266 с. URL: <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua> > Н... PDF.
7. Круль В.П. Ретроспективна географія поселень Західної України : монографія. Чернівці : Рута, 2004. 382 с.
8. Круль В.П. Ретроспективна географія: структура, завдання та особливості. *Історична географія: початок XXI ст.* : збірник наукових праць. Вінниця : ПП «Видавництво «Теза»», 2007. С. 28–40.
9. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1996. 231 с.
10. Полтавщина : енциклопедичний довідник / за ред. А.В. Кудрицького. Київ : Вид-во УЕ, 1992. 1024 с.
11. Свешніков І.К., Нікольченко Ю.М. Довідник з археології України. Київ : Наукова думка, 1982. 116 с.
12. Довідник з археології України. Полтавська область / Г.О. Сидоренко та ін. Київ : Наукова думка, 1982. 108 с.
13. Словник-довідник з археології / уклад. Н.О. Гаврилюк. Київ : Наукова думка, 1996. 431 с.
14. Формування і розвиток мережі поселень України (картографічний аналіз) / Л.Г. Руденко та ін. ; за ред. Л.Г. Руденка. Київ : Ін-т географії НАН України, 2023. 160 с. URL: <https://igu.org.ua> > files > Monography_Частина1.
15. Археологія та стародавня історія України / М.О. Чмихов та ін. Київ : Либідь, 1992. 376 с.

References:

1. Dzaman, M.O., & Yermakov, V.V. (2008). Retrospektyvni osoblyvosti formuvannya systemy rozselennya na terytoriyi istoryko-geohrafichnoho kraju Poltavshchyny [Retrospective features of the settlement system formation on the

- territory of the historical and geographical region of Poltava Oblast]. *Ekonomichna ta sotsial'na heohrafiya: naukovyy zbirnyk / red. kol.: S.I. Ishchuk (vidp. red.) ta in.* 2008. Vyp. 58. S. 91–103 [in Ukrainian].
2. Dzaman, M.O., & Yermakov, V.V. (2008). Roli mistse retrospektyvno-heohrafichnoho analizu u doslidzhenni suspil'no-heohrafichnykh protsesiv [The role and place of retrospective geographical analysis in the study of socio-geographical processes]. *Chasopys sotsial'no-ekonomichnoyi heohrafiyi. Kharkivs'kyi natsional'nyy universytet imeni V.N. Karazina.* Kharkiv, 2008. Vyp. 5 (1). S. 31–39 [in Ukrainian].
 3. Dovzhenok, V.Y. (1975). Pro typy horodyshch Kyivivs'koyi Rusi [On the types of hillforts of Kyivan Rus]. *Arkheolohiya.* 1975. № 16. S. 3–14 [in Ukrainian].
 4. Yermakov, V.V. (2008). Prostorovo-chasovi osoblyvosti formuvannya poselens'koyi merezhi Poltavs'koho IGK [Spatio-temporal features of the formation of the settlement network of the Poltava IGR]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina.* № 824. Heolohiya-heohrafiya-ekolohiya. Vyp. 29 (2008). S. 105–111 [in Ukrainian].
 5. History of cities and villages of the Ukrainian SSR (1967). In the 26th year, Poltava region [Istoriya mist i sil Ukrayins'koyi RSR. U 26-ty t. Poltavs'ka oblast'] Kyiv: Main editorial office of the Ukrainian Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. 1027 p. [in Ukrainian].
 6. Kravchenko, K.O. (2018). Suspil'no-heohrafichni osoblyvosti formuvannya ta rozvytku systemy rozselennya Kharkivs'koyi oblasti [Socio-geographic features of the formation and development of the settlement system of the Kharkiv region.] *Dys. ... k. heohr. n.: 11.00.02 – ekonomichna ta sotsial'na heohrafiya (pryrodochni nauky).* Kharkiv. 266 s. Retrieved from <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua> > H... PDF [in Ukrainian].
 7. Krul', V.P. (2004). Retrospektyvna heohrafiya poselen' Zakhidnoyi Ukrayiny [Retrospective geography of settlements of Western Ukraine]: Monohrafiya. Chernivtsi: Ruta. 382 s. [in Ukrainian].
 8. Krul', V.P. (2007). Retrospektyvna heohrafiya: struktura, zavdannya ta osoblyvosti [Retrospective geography: structure, tasks and features.] *Istorychna heohrafiya: pochatok XXI storichchya: zbirnyk naukovykh prats'.* Vinnytsya, PP "Vydavnytstvo "Teza"". S. 28–40 [in Ukrainian].
 9. Pistun, M.D. (1996). Osnovy teorii suspil'noyi heohrafiyi [Basics of the theory of social geography]: Navchal'nyy posibnyk. Kyiv : Vyshcha shkola. 231 s. [in Ukrainian].
 10. Kudryts'kiy, A.V. (1992). Poltavshchyna [Poltava region]: Entsyklopedychnyy dovidnyk). Kyiv : Vyd-vo UE. 1024 s. [in Ukrainian].
 11. Svyeshnikov, I.K., Nikol'chenko, Yu.M. (1982). Dovidnyk z arkheolohiyi Ukrayiny [Handbook of archeology of Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka. 116 s. [in Ukrainian].
 12. Sydorenko, H.O., Makhno, Ye.V., Telyehin, D.Ya. (1982). Dovidnyk z arkheolohiyi Ukrayiny. Poltavs'ka oblast' [Handbook of archeology of Ukraine] Kyiv : Naukova dumka. 108 s. [in Ukrainian].
 13. Havrylyuk, N.O., uklad. (1996). Slovnyk-dovidnyk z arkheolohiyi [Archeology reference dictionary]. Kyiv : Naukova dumka. 431 s. [In Ukrainian].
 14. Rudenko, L.H., Bochkovs'ka, A.I., Vyshnya, M.M. ta in. Za red. L.H. Rudenka (2023). Formuvannya i rozvytok merezhi poselen' Ukrayiny (kartohrafichnyy analiz) [Formation and development of the network of settlements of Ukraine (cartographic analysis)]. K.: In-t heohrafiyi NAN Ukrayiny. 160 s. Retrieved from <https://igu.org.ua> > files > Монографія_Частина1 [in Ukrainian].
 15. Chmykhov, M.O., Kravchenko, N.M., Chernyakov, I.T. (1992). Arkheolohiya ta starodavnya istoriya Ukrayiny [Archeology and ancient history of Ukraine]. Kyiv: Lybid'. 376 s. [in Ukrainian].
-